

Enciklopédia az Óperencián túlról

Medieval Germany: An Encyclopedia

Ed.: John M. Jeep

Garland: New York–London, 2001.

XXXVII + 928.

A Garland Kiadó 1993-ban új sorozatot indított, amely a középkori Európa régióit mutatja be enciklopédikus formában. A Skandináviára vonatkozó kötet után Franciaország (1995), majd Anglia (1998) következett, 2001-ben pedig megjelent az a kötet, amely a német és a holland nyelvű területekkel foglalkozó kutatások eredményeit tárja az érdeklődő, nem kizárólag szakmai közönség elé.

Az enciklopédia szerkesztője John M. Jeep; a több mint kétszáz szerző zömmel amerikai, de részt vettek a munkában európai egyetemek kutatói is.

A kötet nem olyan részletes, mint a régióval foglalkozó történetek számára megkerülhetetlen Lexikon des Mittelalters, inkább a legújabb kutatási eredményeket összefoglaló, informatív, átfogó művet vehet kezébe az olvasó. Az enciklopédia 846 oldalon 647 szócikket tartalmaz. A tájékozdást segíti, hogy a kötet elején, a szócikkek alfabetikus felsorolása mellett egy tematikus lista is található, ez azonban nem tökéletes. A 65. oldalon olvasható *Birth, Marriage, Burial* (Születés, házasság, temetkezés) szócikk például hiányzik belőle, így az egyes témákon belüli pontos tájékozódás érdekében is célszerűbb a 847–928. oldalig terjedő, valóban alapos indexet használni.

Az egyes szócikkek világos, tömör – egy-két bekezdéstől húsz oldalig terjedő – összefoglalót nyújtanak az adott témáról, utalva a folyamatban lévő kutatásokra is. Ezt rövid bibliográfia követi, túlnyomórészt angol nyelvű művekkel, majd a kereszthivatkozások (see also), amelyek a kapcsolódó szócikkekre irányítják a figyelmet. Ez fel-

tétlenül nagy segítséget jelent az alaposabb tájékozódásban, az index használatát azonban nem helyettesíti, mivel gyakran inkább a témához lazábban kapcsolódó szócikkekhez vezet, nem pedig az ugyanarra a területre vonatkozó egyéb összefoglalásokhoz. A már említett *Birth, Marriage, Burial* szócikk kereszthivatkozásai között például a „család” mellett a „kölni érsekség”, a „miniszterialisok”, a „száliak”, „Speyer”, a „Welfek” és „Wolfram von Eschenbach” található, ugyanakkor a *Women* (Nők) vagy a *Marriage and Divorce* (Házasság és válás) szócikkekre a szerkesztők nem utaltak.

A kötetet számos jó minőségű fekete-fehér felvétel illusztrálja, meglepő azonban, hogy csak három térkép található benne. Az első a kora középkori állapotot mutatja a verduni szerződés után, a második a Staufok területeit az érett középkorban, a harmadik pedig – már inkább az újkor kezdetén – V. Károly birodalmát. Mindhárom térkép – a nem európai olvasóra gondolva – az Európán belüli geopolitikai viszonyokat érzékelteti, így jól követhetők a területi változások; az első két térkép esetében azonban, de különösen a másodiknál talán hasznosabb lett volna a kisebb területekre koncentráció, ám részletesebb megközelítés. Ezen kívül a tárgyalt körülbelül ezer esztendő eseményei, változásai és az érintett terület nagysága is indokolta volna, hogy több térkép is az olvasó rendelkezésére álljon, például a germán törzsek vándorlásáról, az egyházszervezet kiépüléséről vagy akár a Hanzáról.

Az enciklopédia bemutatja a régió legjelentősebb személyiségeit, legfontosabb településeit és eseményeit, művészeti alkotásait, technikai és kulturális fejlődését. A szócikkek tematikus listája is jelzi, hogy elsősorban azok számára lehet hasznos kézikönyv, akik nem a politikatörténet, hanem a mindennapi élet, a társadalom, a mentali-

tástörténet felől kívánnak közelíteni a középkor világához. Az enciklopédia felépítését, szemléletmódját a *Women* (Nők) szócikkből kiindulva mutatom be.

A középkori források inkább az uralkodó ideológia nőfogalmáról, mintsem konkrét nőkről szólnak. A teológusok szemében a nő ambivalens lény: Évaként a bűn forrása, Máriaként út a megváltáshoz. A szentek életrajzírói szerint a nő eleve hajlamos a bűnre, sokkal inkább, mint a férfi, ám éppen ezért kiválóbb is az, aki közülük szentté válhat. A természettudósok a férfi felsőbbrendűségét hangsúlyozva a női test tökéletlenségéről szóltak. Az irodalmi alkotások nőképe árnyaltabb; a nőiség már nem kifejezetten negatív fogalom, az egyes nőalakok itt akár eszményi lények is lehetnek, akik hódolóikat – lovagokat, udvari költőket – az erény új magaslataira emelik.

A nőkről alkotott negatív kép, amely már a Bibliában is megmutatkozik, a zsidó-keresztény felfogásból fakadó. Pál apostol szerint a nő alárendeltje a férfinak, ez indokolja számára a nyilvános beszéd és tanítás tilalmát. Szent Ágoston arról értekezett, hogy a nőnek a természet rendjének engedelmeskedve szolgálnia kell a férfit. Ebből a tézisből kiindulva a 12. század közepén a kánonjogba is bekerült a nők alárendeltségének tétele, amelyet Aquinói Szent Tamás – Arisztotelész tanainak felhasználásával – a következő században tudományos síkra helyezett.

Az egyházi szerzők által megrajzolt képpel ellentétben az udvari költészet (Minnesang) megközelíthetetlen, büszke hölgye – többnyire a költő patrónusának hitvese – a szépség és az erények megtestesítője, a tökéletesség forrása. Német nyelvterületen népszerűek voltak azok a dalok, amelyekben nők szólnak a szerelmükről, így a francia udvarban született szerelmi líra erre a hagyományra támaszkodva, e mellett létezve itt is gyorsan elterjedt.

A klasszikus Minnesang alkotóival szemben (például Reinmar der Alte, Heinrich von Morungen) Walther von der Vogel-

weide nőalakjai kevésbé eszményiek, ám annál valóságosabbak, ahogyan az udvari epika női szereplői is valóságghűbbek azáltal, hogy nemcsak erényeik, hanem veszélyes természetük is kidomborodik a művekben. Hartmann von Aue gyönyörű, erényes és érzékeny nőkről ír, akik azonban olykor megszegték a nemekre vonatkozó szabályokat. Regényeiben a szerelem a házasság keretein belül teljeseedik be, ám a harmóniát megbontja a nőiség elfogadott sémáival szembekerülő nő, aki szégyent hoz a férfiről. Ekkor sem válik azonban negatív figurává, hiszen ő lesz a becsület visszaszerzésének eszköze is.

Az erős nőkről szóló leírások kétértelműek, de legalábbis tartózkodóak. A Nibelung-ének Brünhildájának fizikai ereje a hitvesi ágyban végül megtörik, a késő középkor elbeszéléseiben pedig az erős nők általában zsémbes feleségek vagy anyák, figyelemre méltó kivételt csak a hölgyek lovagi tornájáról író névtelen szerző műve jelent.

A korabeli forrásokból kitűnik, hogy bár a nők alárendelt szerepet játszottak, nem voltak passzívok. A krónikák befolyásos és karizmatikus királynékról tudósítanak, az egyházi iratokból, adóösszeírásokból és végrendeletekből pedig kiolvasható, hogy a nők a társadalom minden szintjén aktívak voltak. Az irodalomban sem csak modellként voltak jelen, hanem alkotóként is. Míg Franciaországban a hölgyek egy kis csoportja az udvari költészethez, illetve Marie de France révén a regény műfajához járult hozzá szerzőként, addig német nyelvterületen a női írók vallásos műveket alkottak. A 10. században Gandersheimi Hrosvita az erényekről és a szentekről írt környezete épülésére, a 12–14. századi látomásirodalom szerzői között pedig egyaránt találunk a kolostorok falai között, illetve azokon kívül élő nőket is. Bingeni Hildegard benedekrendi apátnót maga a pápa hatalmazta fel arra, hogy írjon és tanítson; az első német nyelven alkotó nő pedig a magdeburgi begina, Mechthild volt. A művek tájékoztatnak arról is, milyennek látták a középkori írónők társadalmi nemü-

ket és a hierarchikus hatalmi struktúrákban elfoglalt helyüket.

Nagyon kevés kivételtől eltekintve a nők szerzőként és irodalmi művek szereplőiként is a nemesség soraiból kerültek ki, míg a többséget a mindennapok nagyon is konkrét, de kevésbé maradandó foglalatosságai kötötték le. A folyamatban lévő, parasztaszszonyokra, városokban élő nőkre, özvegyekre vonatkozó kutatások nyomán egyre élesebb kép rajzolódik ki az átlagos nők társadalmi szerepvállalásáról is, amely a gyermekszüléstől és a férj szolgálatától a gyógyításig vagy önálló gazdasági tevékenység folytatásáig terjedt.

A Sara S. Poor által jegyzett szócikket követő bibliográfia tizenhárom művet tartalmaz. A szócikkhez kapcsolódó huszonhárom kereszthivatkozás többsége irodalmi művekre, illetve szerzőkre vonatkozik, a társadalom szerkezetének és működésének megismeréséhez a *Marriage and Divorce* szócikk visz közelebb. Az alábbiakban erre érdemes kitérni.

A középfelnémet *ê* (ma: Ehe) szó eredeti jelentése jog. A kifejezés az ezredfordulót követően bővült új jelentésekkel, s csak a 13. századtól jelöli a házasság intézményét. A korai germán jog a házasság három formáját ismerte. A *Muntehe* (Munt=atyai vagy földesúri hatalom) abból a feltevésből származik, hogy a nők nem képesek önállóan, függetlenül élni, ezért állandóan gyámkodni kell fölöttük, először az apának, majd a férjnek. A házasságkötés tulajdonképpen a nő fölötti hatalmi jogok átruházása volt, amely két nyilvános tranzakció keretében ment végbe: az első az eljegyzés, amikor a vőlegény ajándékkal kárpótolta a menyasszony családját (ez a 12. századtól az arát illette), majd a lakodalom, amikor a lányt rokonai új otthonához kísérték, s átadták férjének, aki a házasság elhálása utáni regelen ajándékkal (*Morgengabe*) ismerte el törvényes feleségének.

A *Kebsehe* (Keb=ágyasság) azt jelentette, hogy egy szabad férfi szolgálja vagy rab-szolgái közül választott magának élettársat, míg a *Friedelehe* (*Friedel*= kedves, szerető)

akkor jött létre, ha a nő eltérő társadalmi helyzete miatt nem csatlakozhatott a férfi családjához. Egyes kutatók szerint ez utóbbi bizonyos fokú (anyagi) függetlenséget is jelentett a nő számára.

A házasság ezen formái nem voltak egyformán elterjedtek a középkori Németországban, a jogtörténeti kutatások számos olyan konfliktust tártak fel, amelyek a különböző rétegek és régiók eltérő házassági szokásaiból fakadtak. Az egységesítés a 12. században kezdődött, amikor az egyház a nőrablást, a tisztán politikai célú házasságot, az ágyasságot és a *Friedelehe* gyakorlatát elutasítva a házasságkötés helyszínéül a templomot jelölte ki. Az immár szentségnek minősülő házasság a felek kölcsönös beleegyezésén alapult, mintájául Mária és József házassága szolgált. A 13. század vallási megújulása az intézmény spirituális jellegének előtérbe kerülését eredményezte: az evilági házasságot elutasító vallásos nők Krisztus jegyesének tekintették magukat, egyes házaspárok pedig vállalták, hogy önmegtartóztató életet élnek.

Az egyház a házasság kizárólagosságát és élethossziglani voltát hangsúlyozta, s elutasította mind a poligámiát, mind a válást. Az utóbbira azonban mégis volt lehetőség, ha a házasságot nem mindkét fél beleegyezésével kötötték, impotencia miatt nem hálaltak el, a feleket túl szoros rokoni szálak kötötték össze, egyikük már házasságban élt, illetve zsidó vagy pogány volt. Házasságtörés vagy egyéb súlyos bűn esetén is kérhették a különélés engedélyezését, e téren azonban inkább a férfiak jártak sikerrel. Az újraházasodás különösen a nemességen belül volt gyakori, bár a kánonjog tiltotta azt, amíg az előző házastárs meg nem halt.

Az ideális házasságról alkotott felfogást híven közvetítik az irodalmi művek is. Izolda és Marke király házassága nem boldog, mert nem egyetértésből és szeretetből fakadt, hanem politikai célok motiválták, de romlást hoz Trisztán és Izolda szerelme is, mivel a házasság keretein kívül teljesedett be. A *Nibelung-ének* csalással létrejött frigye halált szül, és a birodalom bukásának

okozójává is válik. A válással kevesebb irodalmi mű foglalkozik, de a Parzivalban akad rá példa: Gahmuret elhagyja feleségét, aki nem keresztény.

A házasság intézményéről a „család” és a már említett „születés, házasság, temetés” szócikkek nyújtanak további információkat.

A Medieval Germany az átlagolvasót szem előtt tartva készült, egyenletes színvonalú munka. A bemutatott két szócikk arról

tanúskodik, hogy az enciklopédia jól használható kézikönyve lehet azoknak a történészeknek is, akiknek az Óperencián (Ober-Enns) túli német nyelvű területek történelmével foglalkozva egy-egy kérdést illetően tartalmas és lényegre törő összefoglalókra van szükségük.

Tamási-Tóth Zsuzsa